

Fanziny před rokem 90

(RNDr. Zdeněk Rampas)

Dobrý den, jak jste si asi přečetli už v anotaci přednášky, jmenuji se Zdeněk Rampas, v roce 1979 jsem byl při založení prvního československého SF klubu, a na mnoha věcech, o kterých budu mluvit, jsem se osobně podílel. Místy tedy půjde spíše o vzpomínání pamětníka než o vědecký výklad. Toho jste si tuším užili dost v přednáškách minulého semestru, a tak vám snad trocha odlehčení neuškodí. Pokud vám mé povídání dá nová témata k přemýšlení, poděkujte Tereze Dědinové, pokud ne, vyčiňte v diskusi mně.

Nejprve si pro potřeby této přednášky zavedu pár termínů, doufám, že se jich pak budu držet. Jen stručně připomenu: **Samizdatem** v dalším rozumím nejen *vydávání zakázané literatury nebo literatury zakázaných autorů*, ale každé nepovolené rozmnožování textů, které nejsou čtenářské komunitě dostupné ať už z důvodu jejich zákazu nebo kvůli nepružnosti plánovaného hospodářství.¹

Fanzin (fanouškovský magazín), pro potřeby této přednášky zúženě chápu jen jako *amatérský časopis fanoušků fantastiky*.

Pro další výklad je důležité časové vymezení, už v názvu přednášky jsme shora omezení rokem 1990, podstatná část mého výkladu se bude týkat dění po roce 1982, kdy vyšly první „skutečné“ fanziny². Dobu mezi roky 1982 až 1989 včetně budu nazývat **Zlatým věkem československého scifi fanzinu**, zkráceně **Zlatý věk**.

Fanziny *Zlatého věku* ovšem nevznikly z ničeho, takže nejprve pár slov o tom, co je předcházelo a z čeho vyrůstaly, tedy „fanziny“ před Zlatým věkem:

¹ V totalitním režimu normalizačního Československa s sebou ovšem neslo riziko i vydávání nepolitického samizdatu, protože většina rozmnožovacích strojů patřila státu, takže šlo vlastně o hospodářskou kriminalitu nebo, pokud si dotyčný samozvaný nakladatel tiskový stroj nějak pořídil sám, o nepovolené podnikání.

² Vysvětlím dále.

Fanoušci SF v celé poválečné historii Československa a v době normalizace zvláště trpěli literární podvýživou, například v roce založení našeho SF klubu (1979) vyšlo česky a slovensky 49 knih fantastických žánrů, do toho jsou ale započítána i druhá a další vydání klasických děl Julese Verna, Edgara A. Poea, Alexandra Grina a dalších, a vedle toho takové podivnosti jako SF z pera normalizační spisovatelské hvězdy Bohumila Nohejla.³

Bez klasiky, pohádek a vědeckopopularizačních knih nám zbývá 30 svazků, z toho pět původních českých a slovenských a šest překladů angloamerických autorů, po kterých fanoušci nejvíce prahli.⁴

Literárně podvyživení fanoušci na tuto situaci reagovali podle svých možností, ta malá skupinka, která uměla anglicky a měla přístup k západní SF, četla originály, malá podskupina z této skupiny amatérsky překládala a dávala své překlady číst přátelům. Protože ruština tehdy patřila k základnímu a středoškolskému vzdělání, o něco víc se překládalo z ruštiny, a velmi často šlo právě o angloamerické autory, tedy vlastně o překlad *přes* ruštinu.

Kdo neměl na překládání buňky, ten si alespoň udržoval přehled o knižní a časopisecké produkci a dostupnou science fiction (o fantasy se ještě ani nemluvilo a hororu vycházelo pomálu) sbíral a schraňoval.

Situace na novinovém a časopiseckém trhu se od dnešní lišila i v tom, že prakticky ve všech *sobotních* přílohách vycházely povídky, a občas⁵ patřily do hájemství SF.⁶ Protože zpravidla nebyl důvod zbytek textu novin a časopisů uchovávat, fanoušci si často povídky vystříhovali a nalepovali do sešitů, přičemž občas využívali vícesloupcové novinové sazby, aby povídku přesázeli na jiný, zpravidla menší formát.

³ Jsem rád, že se nesmějete, protože zapomnění je to nejlepší, co si opusy jako jeho *Hříšný Václav* zaslouží.

⁴ Zde si dovolím malou odbočku a vysvětlení zároveň, mezi těmi šesti byly tyto knihy: Nonstop B. Aldise, antologie *Těžká planeta* sestavená Isaacem Asimovem, Tolkienův *Hobit* a *Mechanické piano* Kurta Vonneguta, jr. Ač jde všeobecně o díla, která přečkala zkoušku časem, přece jen i pro pomalého čtenáře jsou čtyři knihy ročně málo, a to mluvím o letech, kdy se situace už začínala oproti počátkům normalizace zlepšovat. Na druhou stranu tento pečlivý výběr daný kvótami kulturních plánovačů vytvářel mezi fanoušky nerealistickou představu o kvalitě západní produkce jako celku. Tolik k tomu prahnutí.

⁵ Stále častěji, jak se dotyčné tiskoviny snažily, samozřejmě s příliš velkým zpožděním, na čtenářský zájem reagovat.

⁶ V tomto se SF u nás vlastně dostala do ghetta až po roce 90, kdy už naštěstí mohly vycházet specializované časopisy.

Když takový sešit putoval po kamarádech, suploval nedostatkové antologie a zároveň byl předobrazem a často i vzorem prvních fanzinů.⁷

Vedle toho nepochybně existoval samizdat se sci-fi náměty, ale z konspirativních důvodů nebyl nikdy příliš rozšířen a tak nemohl zmírnit nedostatek literatury pociťovaný fanoušky. Mezi lidmi ne zcela konformními režimu (ale i jen mezi náruživými čtenáři) kolovaly opisy Orwellova *1984* a později třeba *Pána prstenů*, v těchto případech ale nebyl fantastický prvek důležitý, nevytvářel spojení komunity (řetězce) čtenářů a vydavatelů.⁸

Proto také víme prakticky jen o jednom skutečně **samizdatovém fanzinu Vega**, vydávaném v trampské osadě Dudlay jako občasná příloha rovněž ilegálních osadních novin. Iniciátorem vydávání byl šerif Karel Jedlička (zvaný Akčilej) a první Vega vyšla roku 1976. Šlo o sborník čtyř SF povídek, dvě byly od R. Bradburyho, jedna od K. Bulyčova a jedna od české autorky, členky klubu. Všechny překladové práce byly přeloženy z ruštiny nebo přes ruštinu.

Fanzin pro nás tedy není samizdat s fantastickým námětem, ale dílo vytvořené fanoušky bez ohledu na jejich vztah k totalitnímu režimu jako reakce na nedostatek oficiálně vydávané sci-fi.

Snad se mi podařilo přiblížit situaci předcházející Zlatému věku, jehož počátek zhruba odpovídá (potažmo těsně ji následuje) době masového zakládání SF klubů u nás, tedy vzniku československého fandomu. O fanzinech před fandomem víme zatím málo a pouze tehdy, pokud se jejich tvůrci později zapojili do fanouškovské obce, to je i případ samizdatového fanzinu *Vega*.

Po vzniku prvních SF klubů bylo otázkou času, kdy se objeví první fanziny a začnou se organizovat první cony. Shodou okolností se oboje podařilo před třiceti pěti roky v roce

⁷ Častým zdrojem textů pro takovéto fanouškovské antologie byl třeba týdeník *Květy*, kde na pokračování vyšly např. novely *Zelená smrt* či *Valgusova odysea*, nebo *Interpress Magazin*. Výše nákladu doma dělané antologie z povídek vydaných v novinách a časopisech byla podmíněna tím, kolik se podařilo daného periodika zakoupit. Když se Zdeněk Volný stal šéfredaktorem Světové literatury a proti velké opozici zde prosadil SF rubriku, nebyl nadšený, když se od fanoušků dověděl, že si z celého sborníku vytrhávají jen těch pár stránek se SF, aby si je nechali svázat jako knihu.

⁸ Stejně tak je asi jen náhoda, že první svazek exilového nakladatelství *Index* byla fantastika – *Jiří Hochman: Jelení brod*, tím chci asi zbytečně mnoha slovy zdůraznit, že podstatná pro nás není „samizdatovost“, ale fantastický prvek jako důvod ineditního vydání.

1982. Tehdy začal SF klub při Teplické hvězdárně vydávat svůj fanzin Sci-fi⁹ a SF klub při MFF UK v Praze fanzin SF¹⁰. Jeho první číslo se distribuovalo právě na prvním *pardubickém celostátním setkání přátel vědecké fantastiky*, ze kterého se již následujícího roku stal československý národní con Parcon.

Zatímco první čísla teplického věstníku, jak se mu začalo říkat, aby se odlišil od matfyzáckého kolegy, byla vlastně amatérskými antologiemi s podtitulem *Neperiodický věstník pro interní potřebu sci-fi klubu při hvězdárně v Teplicích*, tak první číslo pražského fanzinu SF vydané o něco později se již mohlo poučit na teplickém pokusu a obsahuje vedle domácích a překladových povídek i recenze a zprávy ze života klubu. Od čísla dvě se ve fanzinu objevuje tiráž.¹¹

Právě tiráž odkazující na zřizovatele či přímo obsahující povolení odlišuje fanziny Zlatého věku od jejich předchůdců. Díky ní také fanziny přecházejí od samizdatů do **šedé zóny**.¹²

Zatímco v době před *Zlatým věkem* se s fanziny zacházelo jako s každým jiným samizdatem, tj. putovaly po řetězci prověřených známých, nyní se v rámci meziklubové spolupráce vyměňovaly mezi kluby, aniž jejich vydavatel tušil, do jakých rukou se dostanou. Dokonce bylo žádoucí, aby si je přečetli noví lidé, protože jejich vydávání bylo brzy motivováno i snahou o scifistickou evangelizaci té tzv. široké veřejnosti. Fanziny, přestože mnohé měly na obálce napsáno „Jen pro vnitřní potřebu“, působily takřka veřejně s cílem získávat nové přívržence a informovat ty již získané. Vedle členů klubů například fanzin I, jak se začalo říkat časopisu vydávanému na MFF UK, dostávali pravidelně například Ondřej Neff, Jaroslav Veis, Ivo Železný, Zdeněk Volný a příležitostně i Vojtěch Kantor, Libor Dvořák, Josef Nesvadba, Martin Petiška, Vladimír Jiránek, tedy lidé, kteří mohli a ovlivňovali obsah povídkových stránek novin a časopisů.

Uvedení zřizovatele či povolení, často fakticky vydaného jen jednorázově a pak využívaného řadu let, nebo vydaného pro publikaci se zcela jiným obsahem či někdy zcela

⁹ Vizte připravovaný Slovník českého samizdatu.

¹⁰ O tom dále podrobněji.

¹¹ Díky práci Karla Dvořáka je několik fanzinů z této doby digitalizovaných a v podobě co nejbližší vzhledu originálů k prohlédnutí či ke stažení na webu <http://fanziny.4fan.cz>

¹² V tomto případě nejasná a proměnlivá oblast mezi hranicemi zakázaného (ilegálního) a povoleného (prorežimního).

vymyšleného vytvářelo alibi pro činitele odpovědné za kontrolu podobných tiskovin. Pokud by se s dotyčnou tiskovinou stejného obsahu, ale bez tiráže setkali a ignorovali ji, mohli by být postihováni, takto se ale zodpovědnost přenesla na zřizovatele či vydavatele povolení a vlastně neznám případ, že by byl za šíření fanzinů někdo stíhán.¹³

Tento postup, chcete-li trik, ovšem otevřel prostor pro spoustu spontánní aktivity.

Podle mých záznamů tehdy zhruba 60 SF klubů vydávalo v osmi letech **Zlatého věku** na 50 fanzinů, které měly dohromady okolo 550 jednotlivých čísel periodických fanzinů. K tomu je třeba přičíst asi 80 jednorázových publikací a příloh. Vedle fanzinu jako periodického časopisu se totiž pod stejné „povolení“ dalo schovat i vydání knihy nebo materiálů ke conu, jen se věc označila jako příloha daného fanzinu.

Brzy se vydávání fanzinů stalo hlavní náplní klubového života, došlo to až tak daleko, že SF klub Slan uspořádal víkendový seminář o jejich přípravě a výrobě. Semináře se vedle zástupců klubů, které již fanziny vydávaly, účastnili nováčci po svém fanzinu prahnoucí a hosté se zkušenostmi s grafikou a vydáváním, například malíř a grafik Teodor Rotrekl či pozdější nakladatel Vlasta Talaš.

Pro lepší představu uvedu v **Tabulce 1** stručnou charakteristiku několika nejlivnějších fanzinů a pak se podle času podíváme na některé podrobněji.

Název (Přezdívka)	SF klub / vydavatel	Rok začátku vydávání	Počet čísel nebo ročníků	Poznámky
Scifi (Věstník)	SFK při hvězdárně Teplice	1982	12 č.	povídky a překlady členů, vydávání ukončeno v roce 1983
SF (Villoidus)	SFK při MFF UK Praha	1982	42 č., 8 r.	kvalitní překlady a povídky dané osobními kontakty v Praze
Makropulos	Makropulos / Šumperk	1983	42 č.	dosah omezen špatným tiskem domovského DDM Vila Doris
VF	TOS Hostivař / Praha	1983	25 č. a příloh	kvalitní xerox, zajímavé ilustrace a grafika
Interkom	Koordinační komise, Rada ČS fandumu	1984	73 č. + 240 po 90	měsíčník, jediný fanzin z této tabulky, který vychází dodnes, neuveřejňuje povídky, hlavně recenze a reportáže
AF 167 (Āefko)	AF 167 / Brno	1985	14+3 č po 90	v té době na úrovni profesionálního časopisu

¹³ Případ z roku 1985, kdy byli po Poradě SF klubů v Březové vedoucí několika klubů předvoláni k výsledku, byl výjimkou a fanziny zde nehrály hlavní roli.

Název (Přezdívka)	SF klub / vydavatel	Rok začátku vydávání	Počet čísel nebo ročníků	Poznámky
Laser	Laser	1985	19 č. do 89	zde vznikaly základy pozdějšího nakladatelství Laser
Slan	Slan / Slaný	1985	22+ 5 po 90	SF klub při Slánském gymnáziu, kontinuitu zajišťoval učitel L. Peška
Leonardo	KLF Ostrava	1986	20 č.	ostravský svéráz, spolupráce s Polskem a Opavou, fanzin Labyrinth
Poutník	Klub Julese Vernea / Praha	1986	35 č.	zveřejňoval hlavně překlady svých členů z angličtiny
Bene Geserit	Winston Smith / Praha	1987	6. č.	povídkový fanzin s komerční ambicí, jeho vydavatel V. Soukup začal už před 90 první šířit SF komerčně
Výběr	SFK Parsek / Praha	1988	9 č.	xeroxy překladových povídek vydaných v povolených časopisech
SF překlady	WS + Parsek	1988	9 č.	-dtto-

Tabulka 2 Počet nově vzniklých a v daném roce vydaných fanzinů

Rok	Nově založené	Všechny v daném roce ¹⁴	Rok	Nově založené	Všechny v daném roce
1982	4	9	1988	6	138
1983	7	23	1989	4	118
1984	7	49	1990	1	58
1985	10	81	1991	4	45
1986	8	114	1992	6	35
1987	5	104	1993	4	58

O fanzinech po Zlatém věku se zmíním už jen krátce, přestože i to je velice zajímavé období, navíc snáze dostupné, protože ne tak vzdálené a tolik zamlžené nutnou opatrností až konspirací.

Fanziny po Zlatém věku ještě zažily období vzestupu, povětšinou ale šlo už o ty nově vzniklé po roce 90. S výjimkou Interkomu přestala vycházet většina fanzinů uvedených v Tabulce 1. Jejich zániku či transformaci v něco zcela jiného (knižní řadu u Poutníka či

¹⁴ Čísla berte s rezervou, mohou se v řádu jednotek lišit od skutečného stavu, ale vyjadřují dynamiku fanzinového hnutí. V počtech jsou i přílohy a jednorázová vydání.

Laseru) někdy předcházely pokusy o profesionalizaci jako v případě AF 167 nebo Poutníka¹⁵, ale ten se po několika číslech ukázal jako příliš prodělečný.

Ačkoli se vydavatelé fanzinů pokusili navázat na svou předchozí práci a ve svobodné společnosti poskytovat svůj obsah většímu počtu čtenářů, všechny pokusy narazily na pokles zájmu daný asi i ztrátou společného nepřítele, navíc zmizel pocit buditelství a potřeby vytváření ostrůvků „pozitivní deviace“. Na druhou stranu se potenciálním čtenářům otevřela spousta dalších možností, společnost se fragmentovala, jen máloco teď zajímalo více než pět tisíc lidí, a přestože bylo náhle vše dovolené a dostupné, ani k tomu malému množství zájemců o to, co fanziny přinášely, se jejich práce nedostala, protože v tu dobu probíhala transformace¹⁶ knižní a časopisecké distribuce.

Další změnu si vynutila nutnost začít dodržovat autorská práva (v případě literárních fanzinů), fanoušci vytušili, že ve svobodné a právní společnosti ani sami před sebou neobhájí přivlastňování si práce zahraničních autorů, do roku 1990 běžné vydávání povídek, ale i celých knih (P. K. Dick, J. R. R. Tolkien) již nebylo možné, a po vzniku časopisu Ikarie a dalších ani potřebné.

Smysl náhle měly hlavně fanziny úzce specializovaných fanouškovských „sekt“, jako byli například obdivovatelé díla klasiků J. R. R. Tolkiena (fanziny Thorin, Bard, Imladris...), R. E. Howarda (Nemedia News) nebo z novějších T. Pratchetta (Cori Celesti), které nemohly časopisy sestavované pro většinového čtenáře uspokojit. Svě fanziny dále vydávaly autorské tvůrčí dílny, jako byl SF Workshop (Hromada, Základna), klubové literární soutěže (SFK Andromeda *O stříbřitě lesklý halmochron*, SFK Zebra *Zlatá zebra*) a nesmíme opominout monumentální projekt sto dvaceti čísel Knihovničky Vakukoku. Některá jeho čísla jsou vlastně drobné povídkové sbírky současných autorů, další reprintují starší dnes už obtížně dostupné komiksy.

I prapůvodní úkol fanzinů, totiž publikovat a rozšiřovat zprávy o vnitřním životě klubů a neformálnějších společenství, pak s vývojem a rozšířením informačních technologií převzaly nástroje elektronické komunikace jako Facebook.

¹⁵ Laser se změnil v nakladatelství zcela programově.

¹⁶ Někdy nazývaná tunelováním či likvidací.

Tato přednáška se snažila upozornit na některá specifika předlistopadové fanzinové scény ve společenství fanoušků fantastiky. Ta doba byla v něčem neopakovatelná, bez toho, že by někdo po jejím opakování toužil. Změny po roce 1990 byly pozvolné, po čase ale byla zakladatelská generace fandomu nahrazena mladšími následovníky, kteří přirozeně dělají věci po svém, a v současnosti nejmladší generace fanziny chápe spíše jako projev vlastního sebevyjádření než jako prostředek zaplňování informačních mezer, ať již způsobených čímkoli. Ale to je již zcela mimo náš záběr.

Doporučená literatura

Miloš Hroch: Křičím: „To jsem já.“ – Příběhy českého fanzinu od 80. let po současnost (PageFive, 2017)

Vladimír 518 a kolektiv: Kmeny 0 – Městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989 (Yinachi, BIGGBOSS, 2013)

Jaroslav Olša, jr.: Fanziny před listopadem 89 – Vývoj a typy science fiction samizdatu (Nemesis, 11-12/1996, také na <http://fanziny.4fan.cz/fanziny.php?x=0&y=6&z=0>)

Doprovodné soubory

Ukázky fanzinů.ppsx

Fanziny před rokem 90.ppsx

Webové zdroje

<http://fanziny.4fan.cz>

<http://interkom.vecnost.cz>